

شیرهای سنگی مناطق مرکزی فلات ایران

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۸/۱۴

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۹/۱۶

کد مقاله: ۵۳۱۲۵

عطیه دهقان زاده^{۱*}، سمانه (ثمین) رستم بیگی^۲، ایلناز رهبر^۳

چکیده

انسان به شیوه نمادپردازی در طول دوره‌های مختلف تاریخی بهتر توانسته است مفاهیمی را نمودار سازد که به گونه‌ای دیگر قابل بیان و توصیف نبوده‌اند. شیر و نقش آن از زمان‌های قدیم بسیار مورد علاقه ایرانیان بوده و در هنر و تفکر مردم باستان نمودی بارز داشته است. این نقش اصیل و کهن به صورت‌های گوناگون در هنر، ادبیات و مذهب تجسم یافته و معانی مختلفی داشته است. شیرهای سنگی، تندیس‌هایی از جنس سنگ هستند که در مناطق مختلف فلات ایران پراکنده و در فرم‌های مختلف کوچک، بزرگ و حالت‌های نشسته، ایستاده و گاهی خوابیده هستند. در این پژوهش به بررسی ویژگی‌های فرمی و مفهومی شیرهای سنگی فلات مرکزی ایران پرداخته‌ایم. این تحقیق به روش کتابخانه‌ای-اسنادی و به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام پذیرفته است. از بررسی‌های انجام گرفته چنین برمی‌آید که شیرهای سنگی مناطق مرکزی به لحاظ فرمی خطوطی نرم و بدنی صیقلی دارند و نقوش و اسلیمی‌هایی بر روی شیرهای مناطق مرکزی فلات ایران نقر شده است. شیرهای استان اصفهان با الهام از صورت انسانی، حالاتی از خشم، ملاطفت، آرامش و لذت دارند. به لحاظ مفهومی، شیرهای سنگی این مناطق می‌تواند نمادی بر شجاعت و دلاوری، نگهبان و در مذهب شیعه، نمادی از حضرت علی و رمز ولایت خدا بوده است.

واژگان کلیدی: فرم، مفهوم، نماد، شیر سنگی، فلات مرکزی ایران.

۱- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد گروه پژوهش هنر، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (مسئول مکاتبات)

۲- عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران.

۳- عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران

۱- مقدمه

زبان، فرهنگ، هنر و ادبیات مهم‌ترین گنجینه هویت و باشندگی یک ملت است. هنرهای بومی ایران، بخشی از فرهنگ دیرپای این کشور است که در هویت ملی مردم ایران، نقش اساس دارد. نماد شیر، از جمله نشانه‌های کهن سرزمین ایران است و از رایج‌ترین نقوش به‌کاررفته بر روی مهرها، ظروف، سلاح‌ها، نقش برجسته و حجاریها و احجام سه‌بعدی است. سنگ از عناصر پرکاربرد در فرهنگ عامه و زندگی فرهنگی اجتماعی هست. «شیرسنگی» تندیس سنگی از شیر است که در گذشته تراشیده می‌شدند. این تندیس‌ها در فرهنگ ایران جایگاه مهم و ویژه‌ای دارد. ایرانیان با تراشیدن سنگ‌ها به‌صورت شیر، نمادهای نگهبان، شجاعت و دلاوری، قدرت و شایستگی را به تصویر می‌کشیدند. با توجه به این‌که نقوش بازمانده، بروی مهرها و نقش برجسته‌ها و احجام سه‌بعدی در ایران باستان، یادگارهای باستانی توصیف هنر و فرهنگ و باورهای آن زمان هستند، لزوم کنکاش درزمینه معانی و مفاهیم و تحولات تصویرگری این نمادها روشن است. مهم‌ترین هدفی که این پژوهش دنبال می‌کند دستیابی به ویژگی‌های فرمی و مفهومی شیرهای سنگی فلات مرکزی ایران است. این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای - اسنادی و به شیوه توصیفی - تحلیلی و با تطبیق نمونه‌های مختلف شیر سنگی در فلات مرکزی ایران انجام پذیرفته است.

۲- معنا و مفهوم نمادین شیر

رمز پردازی یا نمادگرایی یک ابزار دانش کهن و قدیمی‌ترین و اصولی‌ترین بیان مفاهیم است. نماد اندیشه را برمی‌انگیزد. انسان را به گستره تفکر بدون گفتار رهنمون می‌شود. در نمادگرایی، عینی و ذهنی دارای همگونی و پویایی از پیش‌انگاشته‌ای است. برخلاف علامت (Signe)؛ که یک نشان قراردادی است و در عین و ذهن نسبت به هم بیگانه‌اند (هال^۱، ۱۳۸۰، ۹).

اسطوره‌ها و نماد نیز دربردارنده مفاهیم و ادراکات بشر از جهان پیرامون خویش است. به‌عبارتی‌دیگر اسطوره بینشی شهودی است که تفسیر مردمان ابتدایی از جهان هست. باورهای دینی انسان نخستین از اسطوره‌ها آغاز می‌گردد؛ بنابراین می‌توان گفت اسطوره دینی و دانش و باورهای معنوی انسان نخستین است که جنبه‌ای نمادین دارد (دادور و منصورى ۱۳۸۵، ۲۵).

در تفکرات مردم باستان اسطوره‌ها در شکل حیوانی نیز نقش بسزایی داشته‌اند که گاه نیروهای ماورایی و فوق انسانی برای آن‌ها قائل بوده‌اند مردم تمدن باستان امیدها و بیم‌هایشان این‌گونه با اسطوره‌ها عنوان می‌کردند و از آنان یاری می‌جستند. ازجمله حیواناتی که همواره جایگاه مهمی در اساطیر باستان داشته می‌توان از شیر نام برد. شیر این حیوان پر ابهت به دلیل ویژگی‌های خاص همواره توجه آدمی را به خویش جلب کرده و در باورها و اندیشه‌های بشر باستان رسوخ کرده است (بهارلو ۱۳۸۹، ۱۱).

از معانی رمزی این حیوان می‌توان: آتش، ابهت پارسایی، پرتو خورشید، پیروزی، تابستان، دادوری، روح زندگی، سلطان جانوران، شجاعت، عقل، غرور، منکر، قدرت الهی، قدرت نفس، گرمای خورشید، مراقبت، مواظبت، نیروی ابر انسانی و مادون انسانی (الهی و میدانی) را نام برد (دادور و منصورى ۱۳۸۵، ۷۴).

۲-۱- شیر در فرهنگ ایران

«شیر» در اسطوره‌های ایرانی نماد آسمان، خورشید و آتش (برترین عنصر) و «گاو» نماد گیتی و زمین (پست‌ترین عنصر) است. در تخت جمشید، سنگ‌نگاره‌ای موجود است که شیری گرده‌ی گاوی را گاز می‌گیرد که این صحنه‌ی نمادین برتری خورشید را بر زمین نشان می‌دهد از اهمیت آن می‌توان به نقش «شیر و خورشید» در پرچم قبلی کشورمان اشاره نمود (مددی ۱۳۸۶، ۷۵).

در ایران جایگاه خورشید به‌عنوان مظهر نور، گرما و روشنایی و حیات‌بخش جهان و شیر، نماد قهرمانی، پهلوانی و شجاعت، پاسداری و طلسم امان و پاسبانی از مردم در برابر رخ‌داده‌های آسمانی و زمینی، بسیار مهم و ارجمند است (قنبری عدیوی ۱۳۹۳، ۳۶). در فرهنگ و آیین کهن ایرانیان شیر نقش مهمی داشته است. در کلیه مظاهر آریایی از حالات و

1. J. Hall

اعمال گوناگون زندگی روزمره مانند: جشن‌ها، شادمانی‌ها، تجمعات زنانه، خوردن، نوشدن، جنگ و حتی مرگ و سوگواری کاربرد نقش شیر را می‌توان دید که نشان دهنده بستگی معنوی آن‌ها با این حیوان بوده است (قائم مقامی، ۱۳۴۵: ۹۲). شیر در آئین مهری (میترایسیم) پایه‌ی چهارم از پایه‌های هفتگانه‌ی ای جنگی، شیر، پارسی، مهر پویا و پدر (جانشین مهر) (خسروی فرد ۱۳۸۹، ۲۰).

۲-۲- مفهوم شیر سنگی

شیر سنگی در فرهنگ دهخدا به معنی صورت شیر که بر سر قبر پهلوانان از سنگ ساخته نصب نمایند، و این علامت آن است که او پهلوان بوده است (دهخدا ۱۳۷۷، ۱۶۶). تناولی در کتاب سنگ‌قبر آورده است که باروی کار آمدن سلسله صفویه در ۱۵۰۱ م و رسمی شدن مذهب شیعه فرصت مناسبی برای بازگشت ایرانیان به ریشه‌های فرهنگی خود شد. عشق و علاقه ایرانیان به حضرت علی (ع) و خاندانش از همان آغاز گرویدنشان به اسلام، زمینه‌های تصویری و نمادها و نشانه‌هایی را در پی آورد. رسمی شدن مذهب شیعه و تحولات همه‌جانبه‌ای را در زمینه‌های سیاسی و فرهنگی در پی آورد و به هنرمندان و صنعتگران جرأت داد تا مکنونات قلبی خود را بروز دهند و به تصویر بکشند. یکی از نمادهایی که همه‌گیر شد و به همه‌جا راه یافت شکل شیر بود. ایرانیان که عالی‌ترین صفات را در حضرت علی یافته و از همان آغاز شجاعت و مردانگی وی را ستوده بودند، شیر را نماد آن حضرت قرار دادند تا ضمن رعایت محذورات دینی و دوری از شبیه‌سازی، به شکلی که بتواند گویای صفات آن حضرت و لقبان شیر خدا و حیدر باشد و کاربردی همه‌جایی داشته باشد، دست یابند و آن را در مهم‌ترین و قدسی‌ترین مراکز از جمله امامزاده‌ها، حسینیه‌ها، سر قبر پهلوانان نصب می‌کردند (تناولی ۱۳۸۸، ۸).

شیرهای سنگی تندیس‌هایی از جنس سنگ هستند که ایرانیان با تراشیدن سنگ‌ها به صورت شیر، نمادهای نگهبان، شجاعت و دلاوری، قدرت و شایستگی را به تصویر می‌کشیدند. این شیرهای سنگی در مناطق مختلف فلات ایران پراکنده هستند و در فرم‌های مختلف کوچک، بزرگ و حالت‌های نشسته، ایستاده و گاهی خوابیده هستند. شیرهای مناطق شمال غربی فلات ایران بطور کلی دارای خطوطی نرم، سری گرد، صورتی انسانگونه، چشمان گرد، دهانی بسته، طوقی بر گردن، دست و پای یکپارچه و در حالت خیز هستند و نقش ابزار جنگی نیز بر پهلوهای آنها حک شده است. شیرهای جنوب و جنوب غربی فلات ایران دارای خطوط نرم و منحنی، سری گرد، صورتی انسانگونه هستند وسط دهان باز است و طوقی بر گردن دارد یک دست و یک پا جلوتر از دیگری است که راه رفتن را القا می‌کند و گاهی سرفوچی در جلوی پای آنها دیده می‌شود. شیرهای مناطق مرکزی دارای خطوطی نرم و بدنی صیقلی، سر گرد و دارای نقوشی اسلیمی، شیرها با الهام از صورت انسانی دارای حالاتی از خشم و ملاحظت و آرامش و لذت هستند. آنها دارای دهانی باز هستند که سر مردی درون آن قرار دارد. طوقی بر گردن و دست و پای یکپارچه دارند و نقش شمشیر و پرگار و گاه میل بروی پهلوهای آنها حک شده است.

۳- شباهت‌های فرمی و مفهومی شیرهای سنگی مناطق مرکزی فلات ایران

شیرهای سنگی مناطق مرکزی فلات ایران در استان‌های اصفهان و تهران قرار دارد. نخست به شیرهای سنگی استان اصفهان می‌پردازیم. شیرهای سنگی در مسیر کوچ ایل قشقایی در جنوب سمیرم، اکثرأ چاق و تپل و خطوطشان نرم و پر انحناء هستند. سر قوچی میان دوپای جلوی شیر سنگی قرارداد. اجزای صورت و گوش به صورت کم‌عمق حکاکی شده است. صورتی انسان‌نما دارد و روی صورت سبیل دیده می‌شود. دهان از دو طرف توسط دندان‌های تیز مثلثی شکل بسته وسط دهان باز هست. دم شیراز پهلو تا روی کمر کشیده شده است. شمشیر و نوشتار بروی پاها و بدن شیر حک شده است. این شیر سنگی در قبرستان قرار دارد و نمادی بر شجاعت و دلاوری هست.

شکل ۱- شیرسنگی اطراف فریدون (تناولی ۱۳۸۸، ۴۸).

شکل ۲- شیرسنگی امامزده احمد (تناولی ۱۳۸۸، ۱۸)

شکل ۳- شیرسنگی امامزده احمد (تناولی ۱۳۸۸، ۲۵)

شیر سنگی پل خواجو دارای خطوط نرم و بدن صیقلی است. نقوش و اسلیمی‌هایی روی سر و گردن این شیر نقر شده و شمشیر و پرگار روی پهلو گردن شیر نمایان است. بینی به ابروها متصل و انتهای ابروها به سمت بالا تا گوش‌ها کشیده شده است. دهانی باز با دندان‌های تیز دارد که در آن سر مردی با سیبل دیده می‌شود. گوش‌هایی گرد و یالی (طوقی) به دور گردن دارد. شیر کاملاً راست ایستاده است. بر روی بدن یکی از شیرها، ابزار زورخانه دیده می‌شود بر یک پهلو کباد و سنگ و روی پاهای جلو دو میل برجسته‌سازی شده است و روی پهلو شیر دیگر شمشیری بلند نقش شده است. پاها و دست‌ها از سنگ یکپارچه هستند. این شیرهای سنگی در قبرستان قرار داشتند که نمادی بر شجاعت و دلاوری و بعد از انتقال به دو طرف پل خواجو نمادی از نگهبان پیداکرده است.

شکل ۴- شیرسنگی مسجد درب امام (تناولی ۱۳۸۸، ۲۴)

شکل ۵- شیر سنگی زیر پل خواجو (تناولی ۱۳۸۸، ۲۱)

شکل ۶- شیر سنگی، محله کوشک (تناولی ۱۳۸۸، ۲۳)

شیر سنگی مسجد درب امام دارای خطوط نرم و بدن صیقلی است. نقوش و اسلیمی‌هایی روی سر و گردن این شیر نقر شده است. بینی به ابروها متصل و انتهای ابروها به سمت بالا تا گوش‌ها کشیده شده است. دهانی باز و دندان‌های تیز دارد که در آن سر مردی با سیبل دیده می‌شود. گوش‌هایی گرد طوقی به دور گردن دارد. شیر کاملاً راست ایستاده است. بر روی یک پهلو آن ابزار رزمی همچون شمشیر و در پهلو دیگر دم بلند شیر نقش شده است. دست‌ها و پاها از سنگ یکپارچه هستند. این شیرهای سنگی در قبرستان قرار دارد و نمادی بر شجاعت و دلاوری و بعد از اسلام معنای مذهبی نیز پیدا می‌کند و می‌تواند نمادی از حضرت علی (ع) هست.

شیر سنگی محل کوشک اصفهان دارای خطوط نرم و بدن صیقلی است. نقوش و اسلیمی‌هایی روی سر و گردن این شیر نقر شده است. بینی به ابروها متصل و انتهای ابروها به سمت بالا تا گوش‌ها کشیده شده است. دهان شیر باز است و زبان در آن نمایان است گویی درحالی‌که غرش است. گوش‌هایی گرد و طوقی به دور گردن دارد. شیر کاملاً راست ایستاده است. شمشیر روی یک پهلو در پهلو دیگر دم بلند شیر نقش شده است؛ و در هر دو پهلو نوشتار دیده می‌شود. پاها و دست‌ها نیز مجزا از یکدیگر هستند. این شیرهای سنگی در قبرستان قرار دارد و نمادی بر شجاعت و دلاوری هست.

شیرهای کاخ شاهی در کاخ چهل‌ستون برخلاف شیرهای قبرستان، این شیرها پر یال و باهیت‌اند. شیر سنگی، زیرستون‌های عمارت چهل‌ستون دارای خطوط نرم و بدن صیقلی است. نقوش و اسلیمی‌هایی روی سر و گردن این شیر نقر شده است. بینی به ابروها متصل است. دهانی باز و دندان‌های تیز دارد. گوش‌هایی گرد و یالی به دور گردن دارد.

شیرها در حالت نشسته روی پاهای عقب می‌باشند دو نیمرخ بدن یکسر مشترک دارند و فرم بدن به شیر طبیعی نزدیک است. شیرهای سنگی زیرستون‌ها می‌توانند نمادی بر قدرت شاهی باشد.

شکل ۷- شیر سنگی خواجه علی شاه، (منتظرالقائم ۱۳۹۱، ۵۹۴)

شکل ۸- شیر سنگی تکیه پشت مصلی (منتظرالقائم ۱۳۹۱، ۵۹۴)

شکل ۹- شیر سنگی تکیه مادر شاهزاده (منتظرالقائم ۱۳۹۱، ۵۹۵)

شیر سنگی خواجه علی شاه، کنار بقعه هارون ولایت دارای خطوطی نرم و بدنی صیقلی است. نقوش و اسلیمی‌هایی روی سر و گردن این شیر نقر شده و شمشیر و پرگار روی پهلو گردن شیر نمایان است. گوش‌هایی گرد، دهانی باز و یالی (طوقی) به دور گردن دارد. شیر کاملاً راست ایستاده است. در یک سمت شیر شمشیر تزیین شده و در سمت دیگر آن دم خوابیده شیر قرار دارد. بینی به ابروها متصل و انتهای ابروها به سمت بالا تا گوش‌ها کشیده شده است. پاها و دست‌ها مجزا از یکدیگر هستند. پرگاری روی شانه شیر قرار دارد که احتمالاً نشانگر شغل صاحب قبر می‌باشد که از قرار معمار همان امامزاده است. این شیرهای سنگی در قبرستان قرار دارد و نمادی بر شجاعت و دلاوری و بعد از اسلام معنای مذهبی نیز پیدا می‌کند و نمادی از حضرت علی هست.

شیر سنگی تکیه پشت مصلی، بر یک طرف بدنه شیر، نقش شمشیر و سمت دیگر آن دم حیوان نقش و به‌مانند دیگر شیر سنگی‌های اصفهان سر یک انسان دردهان آن دیده می‌شود. این شیر احتمالاً از مکان اصلی خودش جابجا گردیده، چراکه دست‌وپاهای آن شکسته و کوتاه شده است و به نظر می‌آید پاهای عقب سنگ یکپارچه هست. این شیر سنگی در قبرستان قرار دارد و نمادی بر شجاعت و دلاوری هست.

شکل و شمایل شیر سنگی تکیه مادر شاهزاده از نوع شیر سنگی‌های منطقه بختیاری است. بر یکی از پهلوها نقوش تپانچه، اسب بی سوار و درخت سرو بر سمت دیگر تصاویر تپانچه، شمشیر، خنجر، سپر، نیزه و تیشه به‌صورت برجسته حجاری شده است. پشت شیر متن «وفات مرحوم مرتضی شیرازی ۱۳۵۳» و بر روی دست‌های آن جمله «یا علی مدد» نقش بسته است. این شیرهای سنگی در قبرستان قرار دارد و نمادی بر شجاعت و دلاوری هست.

شکل ۱۰- شیر سنگی چمگردان (جعفری ۱۳۹۰، ۶۹)

به علت فرسایش جزئیات صورت شیر سنگی شهر چمگردان، نامشخص است. این شیر سنگی دارای سری مدور است. دهان از دو طرف توسط دندان‌های تیز مثلثی شکل بسته وسط دهان باز است. گوش‌هایی گرد در بالای چشم‌ها قرار دارد. طوقی بر گردن دارد. شیر کاملاً راست ایستاده است. دم بلند شیر روی پهلو قرار دارد. بدن و پاها و دست‌ها یکپارچه است. چون این شیر سنگی در قبرستان قرار دارد به نظر می‌رسد نمادی از شجاعت و دلاوری باشد. شیر سنگی دوم کوچک‌تر و کم‌وزن‌تر از نمونه اول است. تنها دوتکه از بدت که تشکیل‌دهنده بخشی از کمر و قسمت بالایی دست‌وپای شیر هستند یافت شده و باقی قسمت‌های این شیر سنگی مفقود شده است. این شیر سنگی دارای وزنی برابر ۲۶ کیلوگرم و با استناد به نوشته‌های نقر شده بر همان دونقطه یافت شده است. می‌توان این نکته را مطرح کرد که این دو اثر از جمله شیرهای سنگی تراشیده شده مطابق با اصول و هنر ایل بختیاری است. همچنین بر اساس طرح‌های منقور بر روی پهلوهای هر دو

شیر کاملاً مشخص است که این دو شیر برای افرادی تراشیده شده است که در اسب سواری، شمشیرزنی، تیراندازی و تبرزنی مهارت داشته‌اند و جنگ‌آور بوده‌اند. اما تفاوت صاحبین آن دو سنگ‌قبر در جایگاه اجتماعی و یا قدرت مالی خانواده فرد متوفی بوده که منجر به بزرگ‌تر و با عظمت بودن شیر سنگی شماره ۱ نسبت به نمونه ۲ شماره شده است (جعفری ۱۳۹۰، ۷۵). این شیرهای سنگی در قبرستان قرار دارد و نمادی بر شجاعت و دلاوری و بعد از اسلام معنای مذهبی نیز پیدا می‌کند و نمادی از حضرت علی هست.

شیرهای سنگی در استان تهران: ایستگاه آتش‌نشانی حسن‌آباد، جایی که بعد از واقعه پلاسکو یادآور رشادت مردانی است که با از خودگذشتگی و شجاعت برگ زرین دیگری را در تاریخ رشادت آتش‌نشانان به یادگار گذاشتند این بار به واسطه بختیاری‌های مقیم مرکز برای قدردانی از آتش‌نشانان شهید با نصب شیرسنگی در مقابل آن مورد توجه قرار گرفت. این شیر سنگی دارای خطوط نرم است. دهان باز و زبان از میان دندان‌های تیز بیرون آمده است. بر روی پوزه سیل حیوان نقش بسته است. گوش‌هایی گرد در بالای چشم‌ها قرار دارد. طوقی بر گردن دارد. از انتهای طوقی تا روی پشت طرحی اسلیمی قرار گرفته است. شیر کاملاً راست ایستاده است. دم بلند شیر روی پهلوی قرار دارد. نقوش چون شمشیر و سپر بر پهلوی حک شده است. پاها و دست‌ها از هم مجزا است. دارای نماد نرینگی هست. این شیر سنگی زیر مجسمه‌های آتش‌نشان‌ها قرار دارد و نمادی از شجاعت و دلاوری هست.

شکل ۱۱- شیرسنگی بانک ملی تهران (وب سایت اطلاعات، ۳ فروردین ۱۳۹۷)

شکل ۱۲- شیرسنگی میدان حسن‌آباد تهران (وب سایت «ایستا»، ۳ فروردین ۱۳۹۷)

شیر سنگی بانک ملی تهران کاملاً ایستاده است و از نظر آناتومی شبیه شیر واقعی است. سر رو به پایین و در حال غرش هست. یکی از پاها جلوتر از پای دیگر است. دم آویزان است. این شیر در ورودی موزه بانک ملی قرار دارد که می‌تواند نمادی بر حافظ و نگهبان مال و اموال مردم باشد. همان‌طور که گفته شد به دلیل اهمیت شیر در باور و فرهنگ ایرانیان و مفاهیم نمادینی که دارد نمونه‌هایی از شیر می‌بینیم که در ارتباط با شیرهای سنگی است و دارای ویژگی‌های فرمی و مفهومی مشترکی هستند. نمونه‌هایی از این شیرهای متأثر از شیرهای سنگی را می‌توان در نقش برجسته‌های تهران یافت؛ که به بررسی آن‌ها از لحاظ فرمی و مفهومی می‌پردازیم.

شکل ۱۳- نقش برجسته شکار شیر فتحعلی شاه در شهرری (تناولی ۱۳۹۲، ۱۰۶)
شکل ۱۴- نقش برجسته شیر و اژدها، ایوان تخت مرمر کاخ گلستان (بهدانی و مهر پویا ۱۳۸۹، ۸)

در نقش برجسته گرفت و گیر اژدها و شیر تخت مرمر، شیر نماد ابهت و دلاوری است و در باورهای قومی نماد باروری زمین به شمار می آید؛ بنابراین نبرد این دو جانور حاوی نشانه‌های اساطیری است. در نقش برجسته متعلق به ایوان تخت مرمر کاخ گلستان، شیر و اژدها کاملاً درهم پیچیده‌اند و نمی‌توان نشان برتری را در هیچ کدام تمیز داد. بنابراین می‌توان همانند دو اصل بین و یانگ چین، دو جانور بر اساس نماد و نشانه‌های مشخص، مکمل یکدیگرند (بهدانی و مهر پویا ۱۳۸۹، ۸-۹). صورت شیر سه رخ، دهان باز و درحالی که گاز گرفتن گردن اژدها هست. گوش‌ها دو طرف سر کشیده و برگ مانند است. یال کوتاه تا روی گردن دارد. دمی خمیده در بالای بدن دارد. یکدست شیر روی بدن اژدها و یک‌پایش گرفتار اژدها هست. این نقش برجسته خطوطی نرم و صیقلی و ساده بدون تزئینات اضافه دارد و به آناتومی شیر بسیار نزدیک است.

نقش برجسته مورد بحث از دیگر صحنه‌های شکار فتحعلی شاه است که اکنون دیگر وجود ندارد. این صحنه، فتحعلی شاه در شکار شیر قوی‌هیکی نشان می‌دهد. در نقش برجسته شکار شیر فتحعلی شاه در شهرری، شیر خشمگین به صورت نیم‌رخ و با دهانی باز در حال غرش است. اجزای صورت کاملاً نمایان است. یالی کوتاه تا روی گردن دارد. شیر بروی دست‌ها نشسته و حالت خیز برداشته است. گویی حالت دفاع و ضد حمله دارد. در این نقش برجسته شکار شیر نمادی از شایستگی سلطنتی فتحعلی شاه محسوب می‌شود.

شیرهای مناطق مرکزی دارای خطوطی نرم و بدنی صیقلی می‌باشند. در قبرستان‌های فریدن مثل دیگر قبرستان‌های اصفهان و چهارمحال شیر سنگی کار می‌گذاشته‌اند. اگرچه شیرهای این قبور در جثه و هیكل با شیرهای دیگر مناطق همگونی دارند، اما حالات صورتشان با دیگر شیرها فرق دارد. در صورت این شیرها به الهام از صورت انسان حالتی از خشم، ملاحظت، آرامش و لذت دیده می‌شود به همین جهت هم اگر شیرهای فریدن «اکسپرسیونیست‌های» شیرهای سنگی نامیده شوند، در موردشان اغراق نشده است. نقوش و اسلیمی‌هایی و گاه اشعاری به خط نستعلیق روی سر و گردن شیرهای مناطق مرکزی فلات ایران نقر شده و شمشیر و پرگار روی پهلو گردن شیر نمایان است. گوش‌هایی گرد، دهانی باز و طوقی به دور گردن دارد. شیر کاملاً راست ایستاده است. در یک سمت شیر شمشیر تزیین شده و در سمت دیگر آن دم خوابیده شیر قرار دارد. بینی به ابروها متصل و انتهای ابروها به سمت بالا تا گوش‌ها کشیده شده است. پاها و دست‌ها مجزا از یکدیگر هستند. پرگاری روی شانه شیر قرار دارد که احتمالاً نشانگر شغل صاحب قبر هست که از قرار معمار همان امامزاده است. روی پهلو شیرهای سنگی علاوه بر نقش شمشیر، خنجر، سپر و تپانچه ممکن است ابزار زورخانه نیز دیده شود مانند شیری که در پل خواجه وجود دارد که بر یک پهلو کباده و سنگ و روی پاهای جلو دو میل برجسته‌سازی شده است و روی پهلو شیر دیگر شمشیری بلند نقش شده است و پاها و دست‌ها از سنگ یکپارچه هستند. بعضی از شیرها مانند شیر در تخت مرمر که صورت شیر انسان گونه نقر شده و آناتومی آن به شیر واقعی بسیار نزدیک است. بعضی شیرها در قبرستان قرار دارند که می‌تواند نمادی بر شجاعت و دلیری باشد و شیرهایی که در مکان‌هایی دیگر نصب شده‌اند نشان از حافظ و نگهبان دارد. نقش برجسته‌های برگرفته از شیرهای سنگی تهران شامل نقش برجسته گرفت و گیر اژدها و شیر تخت مرمر و نقش برجسته شکار شیر فتحعلی شاه در شهرری هست. در این نقش برجسته‌ها شیرها از لحاظ فرمی به آناتومی شیر واقعی نزدیک شیرها در پیکارند و به همین خاطر شیرها به حالت خشمگین و با دهانی باز در حال غرش یا در حال گاز گرفتن می‌باشند. این نقش برجسته‌ها خطوطی نرم و سطحی صیقلی و ساده و بدون تزئینات اضافی می‌باشند. نبرد شیر و اژدها حاوی نشانه‌های اساطیری است. شیر و اژدها کاملاً

درهم‌پیچیده‌اند و نمی‌توان نشان برتری را در هیچ‌کدام تمیز داد. بنابراین می‌توان همانند دو اصل بین و یانگ چین، دو جانور بر اساس نماد و نشانه‌های مشخص، مکمل یکدیگرند. در نقش برجسته شکار شیر فتحعلی‌شاه نمادی از شجاعت و دلاوری هست و نشان لیاقت و شایستگی فتحعلی‌شاه هست.

نتیجه‌گیری

اسطوره‌ها و نماد دربردارنده مفاهیم و ادراکات بشر از جهان پیرامون خویش است. در تفکرات مردم باستان اسطوره‌ها در شکل حیوانی نقش بسزایی داشته‌اند. از جمله حیواناتی که همواره جایگاه مهمی در اساطیر باستان داشته می‌توان از شیر نام برد. استفاده از نقش شیر به صورت‌های مختلف همراه به معانی متعدد در مذهب و هنر ایرانی نشان‌دهنده ارزش و اهمیت این حیوان در بین ایرانیان بوده است. شیرهای سنگی تندیس‌هایی از جنس سنگ هستند که ایرانیان با تراشیدن سنگ‌ها به صورت شیر، نمادهای نگهبان، شجاعت و دلاوری، قدرت و شایستگی را به تصویر می‌کشیدند. با توجه به مباحث گفته‌شده چنین نتیجه‌گیری می‌شود که شیرهای مناطق مرکزی، به لحاظ فرمی دارای خطوطی نرم و بدنی صیقلی هستند. شیرهای این مناطق مرکزی در جثه و هیكل با شیرهای دیگر مناطق ایران همگونی دارند. شیرهای استان اصفهان، حالات صورتشان با دیگر شیرها فرق دارد. در صورت این شیرها به الهام از صورت انسان حالتی از خشم، ملاطفت، آرامش و لذت دیده می‌شود به همین جهت هم اگر شیرهای فریدن «اکسپرسیونیست‌های» شیرهای سنگی نامیده شوند، در موردشان اغراق نشده است. نقوش و اسلیمی‌هایی و گاه اشعاری به خط نستعلیق روی سر و گردن شیرهای مناطق مرکزی فلات ایران نقر شده و شمشیر و پرگار روی پهلو گردن شیر نمایان است. پرگاری روی شانه شیرهای سنگی اصفهان احتمالاً نشانگر شغل صاحب قبر هست که از قرار معمار همان امامزاده است. روی پهلو شیرهای سنگی علاوه بر نقش شمشیر، خنجر، سپر و تپانچه ممکن است ابزار زورخانه نیز دیده شود. به لحاظ مفهومی شیرهای سنگی در قبرستان‌ها، می‌تواند نمادی بر شجاعت و دلاوری باشد و شیرهایی که در ورودی خانه یا قبرستان‌ها نصب شده‌اند نمادی بر نگهبان هستند. بعد از اسلام بعضی از این شیرها از مکان خود جابه‌جا و به امامزاده‌ها منتقل شده‌اند که در اینجا علاوه بر اینکه نمادی بر شجاعت و دلاوری است معنا و مفهوم مذهبی نیز پیدا کرده است چراکه شیر در اسلام و مذهب شیعه نماد حضرت علی رمز ولایت خدا هست.

منابع

- بهارلو، طیبه. (۱۳۸۹)، بررسی مفهوم و تصویر شیر و خورشید در ایران باستان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده هنرهای تجسمی و کاربردی. دانشگاه هنر اصفهان.
- تناولی، پرویز. (۱۳۸۸). سنگ‌قبر. تهران: بن‌گاه.
- جعفری، سحر. (۱۳۹۰)، شناسایی و معرفی روش‌های برپایی دوباره اشیاء نایستای سنگی و ارائه طرح حفاظتی جهت ایستادن کردن دو شیر سنگی نایستا. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مرمت اشیاء فرهنگی و تاریخی. دانشکده هنر و معماری. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد تهران مرکز.
- خسروی‌فرد، سام. (۱۳۸۹). شیر ایرانی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- دادور، ابوالقاسم و الهام منصور. ۱۳۸۵. درآمدی بر اسطوره‌ها و نمادهای ایران و هند در عهد باستان. تهران: دانشگاه الزهرا.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۴۹). لغت‌نامه. تهران: دانشگاه تهران.
- قائم‌مقامی، جهانگیر. ۱۳۴۵. شیر و نقش آن در معتقدات آریایی‌ها. بررسی‌های تاریخی. شماره ۳.
- قنبری عدیوی، عباس. (۱۳۹۳). شیر سنگی: پژوهشی درباره شیر سنگی در بختیاری. شهرکرد: نیوشه.
- مددی، حسین. (۱۳۸۶)، نماد در فرهنگ بختیاری. اهواز: مه‌زیار.
- منتظرالقائم، اصغر. ۱۳۹۱. دانشنامه تخت فولاد اصفهان. اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
- هال، جیمز. (۱۳۸۰). فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب. ترجمه رقیه بهزادی، تهران: نشر فرهنگ معاصر.
- وب سایت اطلاعات. (۱۳۹۵). موزه بانک ملی ایران، پروسه‌ای در بانک ملی. بازبایی شده در ۳ فروردین ۱۳۹۷، از:

۱۳. پرسه‌ای-در-موزه-بانک-ملی / <https://www.ettelaat.com/>

۱۴. وب سایت خبرگزاری دانشجویان ایران «ایسنا» (۱۳۹۶). تندیس شیر سنگی در میدان حسن آباد تهران نصب شد.

بازیابی شده در ۳ فروردین ۱۳۹۷، از: <https://www.isna.ir/news/96020301782/> تندیس-شیر-سنگی-

در-میدان-حسن-آباد-تهران-نصب-شد

Abstract

Man has been able to chart through symbolization concepts that have not been elucidated or described in different historical periods. Lion and its role has been a favorite of Iranians since ancient times and has been prominent in the art and thinking of the ancient people. This noble and ancient role has been embodied in various forms in art, literature and religion and has had different meanings. Stone lions are statues of stone that are scattered in different parts of the Iranian plateau and in various forms, small, large, and sitting, standing and sometimes lying. In this study, we investigate the form and conceptual properties of stone lions in the central plateau of Iran. This research has been done in a descriptive-analytic way. Studies show that stone lions of central plateau of Iran have physically smooth lines and Eslimi images on the stone lions of the central plateau of Iran are inscribed. The lions of Isfahan province, inspired by the human form, have feelings of anger, reverence, peace and pleasure. Conceptually, the stone lions of these areas could be a symbol of courage, a guardian and in the Shiite religion, a symbol of Prophet Ali and the secret of God's guardianship.

Keywords: form, concept, stone lion, symbol, the central plateau of Iran.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی